

Ελίζα Κουτούπη-Κητή

ΣΥΝΔΕΣΜΟΙ ΚΑΙ ΥΠΟΚΕΙΜΕΝΙΚΟΤΗΤΑ
ΣΥΓΚΡΙΣΗ ΤΩΝ ΣΥΝΔΕΣΜΩΝ ΑΝ ΚΑΙ ΑΜΑ

Abstract

This paper is motivated by Nikiforidou and Katis's (2000) (henceforth N&K) claim that the two conditional connectives *an*(if) and *ama*(if/when) of Modern Greek differ in respect of subjectivity as involvement signalled by the latter while the former (*an*) is neutral. They also claim that *ama*, despite its temporal origin, which they acknowledge, is currently used solely as a conditional connective in non-dialectal speech. I take issue with both their claims and, relying on real data, as indeed they also do, I demonstrate that, first, contrary to their claims, *ama* can be used solely as a temporal connective in speech that cannot be judged dialectal. Second, that, if we are to categorize one of these two connectives as signalling speaker involvement with the proposition it introduces, it would be *an* rather than *ama* that would lay claim to that, as *an* is amply used in wishes and emotional speech. I agree, however, that the two connectives cannot often be free variants, but for a totally different reason. *An* lacks the 'temporal meaning residue' of *ama*, which in my view is the meaning differential between the two. I substantiate this claim by considering real data and I proceed to enumerate types of conditional construction (symmetrical, rhetorical, cleft, concessive, etc.) in which *ama* does not have a place or use. I claim that, rather than invoking unnecessarily ad hoc notions, such as speaker involvement, as N&K do, the functions -or their absence- of *ama* are semantically motivated by its 'temporal meaning retention'. Besides, *ama*'s overwhelming use in speech and its almost total absence from written language is attributed by N&K to its marking emotional involvement, while I suggest that an explanation be better sought in the view that spoken language involves the temporal dimension while written language invokes a local spatial metaphor

1. Εισαγωγή: Υποθετικότητα

Η υποθετικότητα είναι ένας τομέας στον οποίο ο λόγος μας υπερβαίνει το πραγματικό. Οι υποθετικές προτάσεις είναι η υποδομή της λογικής, ο θεμέλιος λίθος της συλλογιστικής διαδικασίας, και επομένως ο υποθετικός λόγος είναι 'πρωτογενής' (Katis 1999, 2000a), το κενό στη λογική της αιτιότητας, της εξήγησης, της αιτιολογίας, της επιβεβαίωσης, της προδιάθεσης, των γενικών νόμων και κανόνων και της καθολικής ποσόστωσης (universal quantification). Οι υποθετικοί σύνδεσμοι κατά τον Τζάρτζανο (1989) είναι οι εξής: *εάν, αν, σαν, άμα – να*. Στην παρούσα μελέτη θα ασχοληθώ κυρίως με το σύνδεσμο *άμα*, και τη σύγκρισή του με τον *αν*, τον πρωταρχικό παραδειγματικό υποθετικό σύνδεσμο.

2. Σύμπλευση χρονικότητας και υποθετικότητας

Ο σύνδεσμος *άμα* έχει μια ιδιάζουσα σημασία και η λειτουργία του δεν είναι εντελώς ξεκάθαρη. Στον Τζάρτζανο συμπεριλαμβάνεται στους χρονικούς συνδέσμους, αλλά και στα μόρια ως χρονικός (=ευθύς ως, αφού, όταν) και υποθετικός (=εάν, αν). Φέρεται να εισάγει χρονική πρόταση που φανερώνει κάτι το προτερόχρονο. (Από Τζάρτζανο, διάσπαρτα):

1. Άμα τον είδε γύρισε αλλού το πρόσωπο.
2. Άμα περάσει κι ο τέταρτος μήνας, θα μπορέσεις να πατήσεις.
3. Θα με δεχτεί αμέσως, άμα του δώσεις τ' όνομά μου.
4. Εγώ, σαν/άμα μεγαλώσω, θα πάω να το κόψω το γιουρούσι.
5. Σα/άμα βγει το φεγγάρι, να πας.

Στις υποθετικές, ο *άμα* δεν αναφέρεται να έχει κάποια ιδιαίτερη λειτουργία. Κι ενώ αναφέρεται ως ένας από τους υποθετικούς συνδέσμους, τα παραδείγματα είναι ελάχιστα.

6. Άμα (=αν) ολίγον εμφανερονόμεθα, θα μας εθέριζαν οι σφαίρες των εχθρών.
7. Άμα (=αν) θεριστεί άψητο το σιτάρι γίνεται δαυλίτης. (οσάκις θερίζεται)
8. Άμα (=αν) δε βγάλεις το χρέος, δύσκολα σου δίνουν άλλο. (οσάκις δεν πληρώνεις το χρέος)
9. Να (=άμα, αν) τ' ακούσει κανένας αυτά, θαρρεί πως είναι παραμύθι.

Το *Λεξικό της Κοινής Νεοελληνικής (ΛΚΝ)* αναφέρει τόσο τη χρονική (πρώτη) όσο και την υποθετική σημασία του συνδέσμου. Από ό,τι βλέπουμε, όμως, ο Τζάρτζανος δεν συζητά κριτήρια που τυχόν διαφοροποιούν τους συνδέσμους *αν* και *άμα* ως υποθετικούς.

3. Υποκειμενικότητα του *άμα*;

Οι Nikiforidou and Katis (2000) (εφεξής N&K), επισημαίνοντας την κατάσταση αυτή, προτείνουν μια διαφοροποίηση μεταξύ των υποθετικών *άμα, αν, εάν* και *να*. Ισχυρίζονται ότι δεν είναι ελεύθερες επιλογές του υποθετικού συνδέσμου, και θεωρούν ότι η αποτίμηση και απεικόνιση της κατάστασης από τον ομιλητή πρέπει να αποτελεί μέρος του γλωσσικού νοήματος ('meaning proper', 217). Δεν πρόκειται να αμφισβητήσω αυτή την πρόταση, αλλά απλώς θέλω να εξετάσω τη διαφοροποίηση που προτείνουν μεταξύ του *αν* και του *άμα*.

Χρησιμοποιούν την έννοια της υποκειμενικότητας κατά Langacker (1990a,b) για να εξηγήσουν την επιλογή ορισμένων υποθετικών συνδετικών. Το υποθετικό νόημα στην περίπτωση του *άμα*, διατείνονται, αντιπροσωπεύει μια επέκταση κατά την οποία η χρονική εμφάνιση του συμβάντος που εισάγεται με τον *άμα*, και η επακόλουθη τοποθέτηση του δεύτερου συμβάντος σε σχέση με το πρώτο, έχουν αντικατασταθεί (ή συνυπάρχουν) από τη νοητική εμφάνιση του πρώτου συμβάντος και μια επακόλουθη (υποθετική) τοποθέτηση του δεύτερου συμβάντος έτσι όπως τα συλλαμβάνει ο ομιλητής-διανοητής. Γράφουν ότι τόσο στη χρονική του όσο και στην υποθετική του εκδοχή ο *άμα* μεταφέρει την οπτική γωνία του

ομιλητή είτε στο πεδίο του πραγματικού κόσμου (χρονικό), είτε στο υποθετικό πεδίο στην περίπτωση της υποθετικής του εκδοχής (N&K: 220). Ενώ κατά τον Langacker η μετάβαση από τη χρονικότητα στην υποθετικότητα δεν αποτελεί περίπτωση υποκειμενικοποίησης, αυτή η μεταλλαγή από χρονικά νοήματα σε υποθετικά αποτελεί μια περίπτωση υποκειμενικοποίησης του νοήματος κατά την Traugott (1989). Κι αυτό γιατί η υποθετικότητα του *άμα* αντικατοπτρίζει σχέσεις που βασίζονται στη συμπερασματική δυναμική και δυνατότητα του ομιλητή. “Υποκειμενικοποίηση στη γραμματικοποίηση”, γράφει η Traugott (1995: 32) “είναι, μιλώντας γενικά, η ανάπτυξη μιας γραμματικά διακριτής έκφρασης της πεποίθησης ή στάσης του ομιλητή σε αυτό που λέει. Είναι ένα βαθμιαίο φαινόμενο όπου τύποι και δομές που κατ’ αρχάς εκφράζουν πρωτίστως συγκεκριμένα, λεξικά και αντικειμενικά νοήματα, καταλήγουν μέσω επαναλαμβανόμενης χρήσης σε τοπικά συντακτικά περιεχόμενα να υπηρετούν ολοένα και περισσότερο αφηρημένες, πραγματολογικές, διαπροσωπικές λειτουργίες επικεντρωμένες στον ομιλητή.” (δική μου μετάφραση). Ο σύνδεσμος *άμα* θεωρείται, λοιπόν, ότι έχει υποστεί μια τέτοια διαδικασία και έχει επανα-αναλυθεί πλέον ως υποθετικός σύνδεσμος, με τη συμβατικοποίηση των υποθετικών, κατ’ αρχάς μη-συμβατικών, υπονοημάτων του.

Αυτή η συλλογιστική είναι γενικά αποδεκτή και μάλλον εμφανής στην περίπτωση του *άμα*, όπως και πολλών άλλων συνδέσμων (Κουτούπη-Κητή 1996, 2000, 2001, Kitis 2000b). Δηλαδή, στην περίπτωση πολλών συνδέσμων, τόσο στην ελληνική αλλά και σε άλλες γλώσσες, έχουμε μια σημασιολογική εξέλιξη των λεξημάτων, από τοπικά νοήματα σε χρονικά σε υποθετικά κλπ. Και αυτή η εξελικτική πορεία μπορεί να είναι μια πορεία υποκειμενικοποίησης του νοήματος εφόσον μεταβαίνουμε από πιο συγκεκριμένες σχέσεις σε πιο αφηρημένες, δηλαδή, σχέσεις που διαμορφώνονται πλέον στο νου του ομιλητή κι όχι ως υπαρκτές στον έξω κόσμο. Αυτού του τύπου, όμως, η υποκειμενικοποίηση νοημάτων από τη σφαίρα του συγκεκριμένου (τοπικότητα, χρονικότητα) στη σφαίρα του αφηρημένου (υποθετικότητα) πρέπει σαφώς να διαχωρίζεται από την υποκειμενική χρήση με την έννοια της συγκινησιακής εμπλοκής ή στάσης του ομιλητή προς αυτό που λέει (Chafe 1982). Με άλλα λόγια, πρέπει να διαχωρίζουμε μεταξύ της έννοιας της υποκειμενικοποίησης κατά Traugott ως προς την προέλευση και εμπλουτισμό νοημάτων και την έννοια της υποκειμενικότητας ως εμπλοκής (Chafe 1982).

Θα υποστηρίξω ότι, ενώ ο *άμα* έχει υποστεί διαδικασία υποκειμενικοποίησης του νοήματός του κατά Traugott, αφού από χρονικός ανέπτυξε και υποθετικότητα, όπως επισημαίνουν οι N&K, όμως δεν σηματοδοτεί υποκειμενικότητα με την έννοια της συγκινησιακής εμπλοκής του ομιλητή, ως μέρος της σημασίας του (meaning proper), όπως υποστηρίζουν οι N&K. Η διαφοροποίησή του από τον *αν* μπορεί να στηριχθεί και να περιορισθεί στο σημασιολογικό φορτίο του, και επομένως δεν χρειάζεται να επικαλούμεθα άλλες εξωγενείς πραγματολογικές έννοιες. Η πρότασή μου είναι και οικονομικότερη και στηρίζεται σημασιολογικά (semantically motivated), αφού περιορίζεται στη σημασιολογία. Επιπλέον, όταν δεν επικαλούμεθα αχρείαστα ευρύτερους πραγματολογικούς όρους, δεν κινδυνεύουμε να επιφέρουμε και την αποσημασιοποίησή τους. Γιατί και τα γνωσιακά μας εργαλεία μπορεί να υποβληθούν σε τέτοια διαδικασία, μόνο που θα είναι τεχνική παρά φυσική.

Σίγουρα, στην περίπτωση του *αν*, υποθετικού, υποθέτουμε, από κούνια του (*L&S*), και του *άμα*, η υποκειμενικότητα ως εμπλοκή, όπως τη βλέπουν οι N&K, πρέπει να είναι είτε ανεξάρτητη από τον τρόπο προέλευσής τους είτε, αν οφείλεται σε αυτή, να προσθέτει επί πλέον νοηματικά στοιχεία που δεν θα αντλούνται από, ή δεν θα ταυτίζονται με τα πρωταρχικά ή και σύγχρονα νοήματα των λεξημάτων. Όπως σωστά επισημαίνουν οι N&K, η εμπλοκή (αντίθετα με την απεμπλοκή (=detachment)) συνεπάγεται το προσωπικό ενδιαφέρον, ακόμη και την ‘εμπάθεια’ (‘empathy’, 222) του ομιλητή για το περιεχόμενο της πρότασης, και επομένως και

της απόδοσης. Αυτή η εμπλοκή, γράφουν, δεν είναι δυνατή για το σύνδεσμο *αν*, ενώ τη σηματοδοτεί ο σύνδεσμος *άμα*, και μπορεί να εκφράζεται ως μια συγκινησιακή στάση του ομιλητή (222). Ο *άμα*, λοιπόν, είναι ένας δείκτης υποκειμενικότητας. Σε σχέση με το παράδειγμά τους (10), διατείνονται ότι η μετάβαση από τον *αν* στον *άμα* σηματοδοτεί ακριβώς αυτή τη μετάβαση από την ουδετερότητα του *αν* στη συγκινησιακή φόρτιση, και επομένως υποκειμενικότητα, του *άμα*. Είναι, όμως, έτσι τα πράγματα;

10. Κι αν αύριο το πρωί εγώ αρρωστήσω; Άμα πεθάνω, τι θα κάνετε;

Προσδίδοντας, όμως, συγκινησιακή φόρτιση στη χρήση του *άμα* στο (10), φαίνεται να ξεχνούν οι N&K ότι η ασθένεια μπορεί να είναι αποφεύξιμη ή, εν πάση περιπτώσει, όχι αναπόφευκτη, όχι όμως και ο θάνατος, που είναι η τραγική μοίρα του ανθρώπου. Ο *άμα* εκφράζει ακριβώς αυτή την αναπόφευκτη χρονικότητα και νομοτέλεια μάλλον παρά την 'εμπάθεια' της ομιλήτριας. Αφού υπάρχει το στοιχείο της χρονικής νομοτέλειας στο (10), δικαιούμαστε να παραβλέψουμε αυτό το λόγο για την επιλογή του *άμα* και να αποδίδουμε τη χρήση του σε παράγοντες συναισθηματικής εμπλοκής και υποκειμενικότητας; Η χρονικότητα στη σημασία του συνδέσμου στο συγκεκριμένο παράδειγμα αποκαλύπτεται αν αντικαταστήσουμε τον *άμα* είτε με τον υποθετικό *αν* είτε με το χρονικό *όταν*:

11. Κι' αν αύριο το πρωί εγώ αρρωστήσω; Όταν πεθάνω, τί θα κάνετε;

12. ?Κι' όταν αύριο το πρωί εγώ αρρωστήσω; Άν πεθάνω, τί θα κάνετε;

13. Κι' αν αύριο το πρωί εγώ αρρωστήσω; Άν πεθάνω, τί θα κάνετε;

Ενώ το (11) είναι απόλυτα αποδεκτό, το (12) είναι λιγότερο αποδεκτό αφού η ασθένεια προοιωνίζεται ως αναπόφευκτο κακό. Πάντως, η έκφραση 'αν πεθάνω' (13) είναι υποθετική μόνο εν όψει πρόωρου θανάτου. Και ίσως από μια άποψη να ενέχει μεγαλύτερο συγκινησιακό φόρτο η χρήση του *αν*, από ό,τι η χρήση του *άμα* σε τέτοιες περιπτώσεις, παρόλο που φέρεται ως ουδέτερο υποθετικό κατά N&K:

14. Το αποκορύφωμα της γκίνιας μου θα είναι αν /?άμα πεθάνω νέα.

15. Αν /?Άμα πεθάνω, ο άντρας μου θ' αυτοκτονήσει. (Μ' αγαπάει τόσο πολύ που...)

16. Άμα πεθάνω, ο άντρας μου θα ξαναπαντρευτεί.

Το (14) με το σύνδεσμο *άμα* ηχεί περίεργο γιατί όταν κανείς πεθαίνει δεν μπορεί να αποτιμήσει τη γκίνια του από την κατάσταση της ανυπαρξίας. Δηλαδή, η χρονικότητα του *άμα*, που εκτοξεύει το νοητό πεδίο σε χρόνο μετά τον θάνατο, φαίνεται να είναι το επίμαχο σημείο, και όχι η υποκειμενικότητα ως εμπλοκή. Το (15) περιγράφει μια υποθετική κατάσταση (αν πεθάνω πρόωρα), και όσο υποθετική είναι η πρόταση τόσο υποθετική είναι και η απόδοση (εξού και η υπερβολή της). Ενώ ο *άμα* την αναπαριστά ως πλέον ρεαλιστική, λόγω της χρονικότητας στη σημασία του και της αναδύομενης σχετικής προσδοκίας. Συνάμα η απόδοση μιας πρότασης με *άμα* (χωρίς έμφαση) ηχεί και αυτή ως πλέον ρεαλιστική αφού και τα δύο (πρόταση και απόδοση) αποκτούν, κατά την άποψή μου, μια έντονη δόση *realis*. Επιπλέον, ο *άμα*, λόγω της χρονικότητας που τον διακρίνει, εκτοξεύει τη δημιουργία του νοητού πεδίου στο (14) στο απώτερο μέλλον, δηλαδή, τότε που ο θάνατός μου ίσως είναι αναμενόμενος και χρονικά τοποθετημένος, αλλά πάντως όχι πρόωρος. Όπως σημειώνουν και οι N&K, ο *άμα* βρίσκεται πλησιέστερα στον πόλο του *realis*, ακριβώς λόγω της χρονικής του προέλευσης. Ο *άμα* όντως δημιουργεί ένα νοητό πεδίο το οποίο, όμως, φαίνεται να είναι διαφορετικό από αυτό του *αν*. Και αυτό είναι κάτι που χρειάζεται να διερευνηθεί. Η χρονικότητα, πάντως, είναι ένα στοιχείο που παίζει σημαντικό ρόλο.

4. Η χρονικότητα του *άμα*

Θέλω να προτείνω ότι αυτή η χρονικότητα, ένα στοιχείο πολύ πιο συγκεκριμένο και χειροπιαστό από ό,τι είναι η υποθετικότητα, είναι σαφώς σταθερότερα προσανατολισμένη στον άξονα *realis*, ακόμη και όταν προβάλλεται στο μέλλον. Ποια είναι όμως τα *realis* κριτήρια για τη χρονικότητα όταν δεν εκφράζεται ως γεγονοτικότητα; Νομίζω ότι είναι λογικό να προτείνουμε δύο παραμέτρους. Η μια θα σχετίζεται με τη γνώση μας για τον εξωγλωσσικό κόσμο. Π.χ., γνωρίζουμε για το θάνατο, τη νομοτέλεια, τους γενικούς κανόνες, κλ.π. Η άλλη θα σχετίζεται με τον κειμενικό κόσμο. Το κείμενο προϋποθέτει, δημιουργεί γεγονοτικότητα και όταν κάτι γεγονοποιείται ή πιθανολογείται ή θεωρείται ως συμβάν ή γεγονός, τότε πιθανόν να επηρεάζει και τον λόγο που έπεται από τον ομιλητή ή τη συνομιλήτριά του. Η πρώτη παράμετρος θα μας έδινε μια ικανοποιητική εξήγηση για τη χρήση του *άμα* στο (10) (N&K), αλλά και για τα άλλα παραδείγματα που εξετάσαμε εδώ όπου η χρήση του *άμα*, μέσω του χρονικού υπολείμματός του, φέρνει την πρόταση εγγύτερα στο πραγματικό, ενώ η δεύτερη θα μας βοηθούσε να ερμηνεύσουμε το παράδειγμα (17) των N&K:

17. Α: Εκείνη λέει ότι σας αγαπάει.

B: Άμα μ' αγαπάει, την αγαπάω.

Η απάντηση του B λαμβάνει υπόψη τη δήλωση της Α και χρησιμοποιεί τον *άμα* για να την επαναλάβει ως γεγονοτική και αιτιολογική (=αφού) πλέον παρά ως υποθετική. Πρόκειται, δηλαδή, για κειμενική γεγονοτικότητα (*discourse actuality*), παρά για κατά συνθήκη γλωσσική πράξη (όπου δεν πρέπει να υπάρχει αιτιατή σχέση), όπως υποστηρίζουν οι N&K.

Βέβαια, οι δύο αυτοί σύνδεσμοι αλληλοαντικαθίστανται στις περισσότερες περιπτώσεις. Δεν είναι όμως ελεύθερες επιλογές πάντα. Ο *άμα*, λόγω αυτού του χρονικού νοηματικού υπολείμματος, σηματοδοτεί συχνά μια *realis* κατάσταση, και δεν αντικαθίσταται αποδεκτά σε ορισμένα περιβάλλοντα από τον *αν*. Ας δούμε μερικά δείγματα φυσικού λόγου:¹

18. Δεν μας είπε πού θα συναντηθούμε αν /? *άμα* χαθούμε.

19. (Εγώ θα πεθάνω.) Δεν θα πηγαίνεις εσύ βόλτα *άμα* πεθάνω εγώ;

20. Πάντως, δεν μπορεί να το 'παθε απ' την απλυσία *άμα* είναι σαν τα δικά μου, (παύση) *αν* είναι σαν τα δικά μου (βέβαια). (Συζήτηση για κότσια σε χέρια ζωγράφου, έμφαση)

Στο (18) ο *άμα* μάλλον προοιωνίζει ότι θα χαθούμε και γι αυτό προτιμήθηκε ο καθαρά υποθετικός *αν*, ενώ στο (19) η δευτερεύουσα πρόταση έχει σχεδόν την έννοια του χρονικού προσδιορισμού μια και αντικαθίσταται απόλυτα αποδεκτά από τον 'όταν'. Στο (20) πάλι ο *άμα* -αν και μπορεί να νοηθεί και ως *αν*, αλλά γεγονοτικό- έχει την έννοια του αιτιολογικού 'αφού' μάλλον παρά του 'αν', και στη συνέχεια αίρεται αυτή η βεβαιότητα με την αντικατάστασή του από τον εμφατικό 'αν'. Ο *άμα*, λοιπόν, αντικαθίσταται σχεδόν ισότιμα, όπως βλέπουμε, από τον *όταν*, ή τον *αφού*, του οποίου η αιτιότητα είναι παράγωγη της χρονικότητάς του. Η υποθετικότητα συμπλέει με τη χρονικότητα στην περίπτωση του *άμα*.

Η χρονικότητα, λοιπόν, βρίσκεται πολύ κοντά στην υποθετικότητα και η σχέση αυτή λεξικοποιείται σε μορφήματα όπως ο χρονικο-υποθετικός σύνδεσμος *άμα*. Η Tabakowska (1997: 279), π.χ., γράφει ότι η χρονικότητα είναι τμήμα της σημασίας όλων των υποθετικών συνδέσμων στην Πολωνική. Προφανώς, το ίδιο ισχύει και για τον υποθετικό σύνδεσμο *άμα*, τον οποίο θα αποκαλούσα χρονο-υποθετικό και όχι απλώς υποθετικό. Επομένως, όταν η Katis (1997) ισχυρίζεται ότι μπορούμε να υποθέσουμε την απόκτηση της υποθετικότητας από παιδιά μικρότερης ηλικίας από ό,τι είχε αποδειχθεί στη διεθνή βιβλιογραφία, βασιζόμενη σε δεδομένα εμφάνισης του χρονικο-υποθετικού συνδέσμου *άμα*, πρέπει να είμαστε επιφυλακτικοί και να εξετάσουμε τη φύση του συνδέσμου στα δεδομένα της (βλ. Κουτούπη-Κητή, σε εξέλιξη). Θα εξετάσουμε στη συνέχεια τον *άμα* ως χρονικό σύνδεσμο.

5. Άμα ως χρονικός σύνδεσμος

Ερώτηση: Εξακολουθεί ο σύνδεσμος *άμα* να λειτουργεί και ως απόφιος χρονικός σύνδεσμος παρ' όλη την πρόσθετη ανάπτυξη και της υποθετικής σημασίας; Οι N&K (220), αντίθετα με τον Τζάρτζανο και το ΑΚΝ, υποστηρίζουν σθεναρά ότι απόφια χρονικές χρήσεις του *άμα* είναι εντελώς ιδιοματικές και περιορίζονται μόνο σε ορισμένες διαλέκτους. Εν όψει, λοιπόν, αυτών των ισχυρισμών, θα παραθέσω προτάσεις με το σύνδεσμο *άμα* από τον καθημερινό λόγο, όπου ο τελευταίος δεν μπορεί να αντικατασταθεί από τον υποθετικό *αν* ή *εάν*. Αντικαθίσταται όμως αποδεκτά από το σύνδεσμο *όταν* ή και από τον *αφού*:

21. Θα σε βοηθήσει ο μπαμπάς άμα / όταν /*αν (θα) γυρίσει.

22. Εσύ, Κώστα, τί θα κάνεις άμα /?αν (θα) τελειώσεις το λύκειο;²

23. Άμα περάσουν τρεις μήνες, θα μπορεί να περπατήσει. (ΑΚΝ, από τον Τζάρτζανο).

Το (21), απάντησή μου στο γιο μου όταν μου ζήτησε βοήθεια στα μαθηματικά, δεν ενείχε καμιά υποθετικότητα μια και δεν φανταζόμουν ότι ο άνδρας μου θα εξέπνεε ή θα μας εγκατέλειπε εκείνο το απόγευμα. Πράγματι, αν θελήσουμε να δώσουμε το στίγμα της υποθετικότητας στα (21), (22) με τον *άμα*, πρέπει να τον τονίσουμε ιδιαίτερα. Και το (22) αποτελεί ερώτηση ρουτίνας που προσβάλλει τον ερωτούμενο αν ο *άμα* νοηθεί ως υποθετικός, και όχι ως συνώνυμος του *όταν*. Ο *άμα* στο (23) δεν μπορεί παρά να είναι μόνο χρονικός λόγω της νομοτέλειας της παρέλευσης του χρόνου. Ιδού κι' άλλα παραδείγματα:

24. Άμα /Όταν /*Αν σου λέω, πρέπει να με πιστεύεις.

25. Άμα/Όταν /*Αν σου λέω εγώ, κάτι ξέρω.

26. Άμα /Όταν /*Αν σου λέω 'ψόφησα στην κούραση', ψόφησα / πρέπει να καταλαβαίνεις.

27. (Για)Τί κάνεις γυμναστική άμα/όταν/αφού / *αν καπνίζεις;

28. (Συζήτηση για νέους σε αυτοκινητιστικό δυστύχημα, ο οδηγός ήταν μεθυσμένος)

-Α: Μα πώς έτρεχε με 180 στο δρόμο Χαλκιδικής;

-Β: Μεθυσμένοι δεν ήταν; Καταλαβαίνεις ... (τί γίνεται), άμα /όταν /*αν (=ότι) είσαι μεθυσμένος; (σε παρένθεση τα εννοούμενα, μη λεχθέντα)

29. Και μετά, άμα / *αν / πήγα να τον αποχαιρετίσω, με κράτησε κοντά του και μου είπε

'Κάτσε να σε δω καλά'. Αυτό ήταν η τελευταία φορά που μου μίλησε.

(Νάνος Βαλαωρίτης, ποιητής, μιλώντας για τον Εμπειρικό, TV, NET2, 3-8-99)

30. (Για)Τι τη τσαλάκωσες έτσι αυτή την μπλούζα; Τι τη βάζεις πάλι μέσα στην ντουλάπα άμα (αφού) τη τσαλάκωσες έτσι;

(Μάνα που ανακαλύπτει τσαλακωμένη μπλούζα γιου στην ντουλάπα)

Όλα τα παραδείγματα εδώ ελέχθησαν με τον *άμα*. Σε μερικά μπορεί να αντικατασταθεί από το χρονικό *όταν*, αλλά και από το χρονο-αιτιολογικό *αφού*. Σχεδόν όλα τα παραδείγματα βρίσκονται σε οιονδήποτε χρόνο πλην του 'αόριστου' (+παρελθ. +συνοπτ.), ώστε θεωρητικά να είναι πιο επιδεκτικά και χρονοϋποθετικής ερμηνείας, ενώ μόνο στα (29) και (30) το ρήμα τους βρίσκεται σε παρελθοντικό συνοπτικό τύπο ('αόριστο'). Βλέπουμε όμως ότι το υποθετικό *αν* δεν είναι αποδεκτό ούτε με την πιο γενικευτική ερμηνεία που δηλώνει επανάληψη (generic interpretation). Στο (28), η πρόταση που εισάγει ο *αν* μπορεί να νοηθεί μόνο ως συμπλήρωμα του 'καταλαβαίνεις', και όχι ως υποθετική πρόταση. Το (29) φιγουράρει συνοπτικό τύπο παρελθοντικού χρόνου, και σε παραδείγματα όπως αυτό ο *άμα* εισάγει μια πρόταση που αναπαριστά ένα συγκεκριμένο γεγονός που τοποθετείται στο παρελθόν και εκφέρεται σε 'αόριστο' [+παρελθόν] και συνοπτικό τύπο. Άρα, έχουμε όλα τα συστατικά ενός χρονικού πλαισίου της κυρίας (reference time), και ο σύνδεσμος είναι καθαρά χρονικός χωρίς ίχνος υποθετικότητας. Το δε κείμενο είναι τυπικό δείγμα αφηγηματικού λόγου, όπου ο *άμα* αντικαθίσταται από το σύνδεσμο *όταν* με απόλυτη επιτυχία. Ο λόγος του ποιητή μπορεί να

θεωρηθεί ιδιοματικός (τι θα πει 'ιδιοματικός;'), όπως θα υποστήριζαν οι N&K, μόνο ως προς τη μειωμένη χρήση ή αποδεκτότητα του *άμα* με 'αόριστο' από νεώτερους ομιλητές. Όχι όμως ότι αποτελεί διαλεκτικό λόγο ή λόγο γλωσσικής ποικιλίας. Αυτό, εξάλλου, αντανακλάται και στο σχεδιάγραμμα παρακάτω. Το επιχείρημα της χρονικότητάς του, όμως, δεν εξαρτάται από αυτή την τάση να επιλέγεται πια ο *όταν* σε καθαρά παρελθοντικά *realis* περιβάλλοντα. Στο (30), ο *άμα*, που συνάπτεται με [+συνοπτ.] [+παρελθ.] τύπο, αντικαθίσταται αποδεκτά από τον *αφού* - όχι όμως από τον *(ε)άν* - που φαίνεται να δηλώνει μια χρονο-αιτιατή σχέση (Kitis 2000b). Επομένως, μάλλον δεν πρέπει να έχουν δίκιο οι N&K ότι ο *άμα* δεν λειτουργεί πλέον ως χρονικός σύνδεσμος.

6. Η ρητορικότητα του *αν* ως δείκτη υποκειμενικής εμπλοκής

Είναι δύσκολο να συμβιβάσουμε την άποψη των N&K για την υποκειμενικότητα του *άμα* από τη μια, και για την ουδετερότητα του *αν* από την άλλη, αν σκεφτούμε ότι οι ευχές εκφράζονται κυρίως από δομές που εισάγει ο *αν* (Τζάρτζανος, παράγρ. 250) παρά ο *άμα* ή ο *εάν*, ενώ η εμπάθεια και η εμπλοκή του ομιλητή εκφράζονται κανονικά από τον *αν*, για τον οποίο γράφουν οι N&K ότι δεν μπορεί να εγγράψει εμπλοκή (=involvement). Ιδού, όμως, δείγματα εμπαιχθούς λόγου που φιγουράρουν τον *αν*:

Ραδιόφωνο. Ελεεινολογώντας εκκλησιαστικό λειτουργό που αρνήθηκε να βαπτίσει παιδί εξ Αλβανίας:

31. Δημοσιογράφος: Αν βαπτίζομαστε σε τέτοιους ανθρώπους... καήκαμε!

(i) Αν μόνο ήταν μια άλλη μέρα, αν ήταν μια άλλη μέρα, θα πανηγυρίζαμε τώρα για ένα χρυσό μετάλλιο. (Υπονοούμενη αναφορά στην τραγωδία του πνιγμού των 80 ατόμων στο ναυάγιο του Εξπρές Σάμινα)

(ii) **Να το όνειρο!** Κάποια λεφτά, κάποια γκλαμουριά, κι ίσως ύστερα απ' όλα αυτά, αν κάποτε όλα ησυχάσουν, **αν η τύχη σταθεί καλή και η παραμύθω μακριά**, αν - ίσως - ένας άντρας, ένα παιδί, μια οικογένεια, μια **ζωή** (Σ. Στάθης, 3. Π. 01, *Τα Νέα*)

(iii) ΑΚΟΥΕΙ ΚΑΝΕΙΣ; ΑΝ ΕΙΝΑΙ δυνατόν! Πάνω που πήγαμε να πιστέψουμε ότι το σύστημα έκδοσης διαβατηρίων επιτέλους εκσυγχρονίζεται, με την κατάργηση της υποχρέωσης να προσκομίζουμε το εκλογικό μας βιβλιάριο, οι αρμόδιοι του υπουργείου Εσωτερικών και Δημόσιας Διοίκησης έσπευσαν να μας επαναφέρουν στην τάξη.

32. Αχ, αν/*άμα /*εάν ζούσε λίγο ακόμη! Αχ, αν/*άμα/*εάν κέρδιζα το Λαϊκό!

Το (iii) αποτελεί αρθρίδιο εφημερίδας, και η έκφραση *αν είναι δυνατόν* είναι κλασική απολιθωμένη ρητορική δομή που εκφράζει την έντονη συγκινησιακή φόρτιση του ομιλητή. Εξού στην περίπτωση και τα κεφαλαία που έχουν σκοπό να προσθέσουν περισσότερη έμφαση και να τονίσουν περαιτέρω το 'απίστευτο' της είδησης. Αλλά συχνά εισάγεται αυτή η έκφραση με τον αντιθετικό *Μα*, που υποδηλώνει διαμαρτυρία: *Μα αν είναι δυνατόν!* Η έκφραση αυτή εκφράζει έντονη αγανάκτηση, δηλαδή, συγκινησιακή εμπλοκή του εκφωνούν-τος, και φυσικά δεν αντικαθίσταται ο *αν* από τον *άμα*. Κατόπιν αυτών των δεδομένων είναι μάλλον δύσκολο να συμφωνήσουμε με τις N&K ότι η εμπάθεια ή έστω η εμπλοκή εκφέρεται με τον *άμα*, ενώ ο *αν* είναι ένας ουδέτερος υποθετικός σύνδεσμος. Αντίθετα, ο μη εμφατικός *άμα* -σαν τον *όταν*-προβάλλει ένα μάλλον *realis* (ακόμη και μελλοντικό) νοητό πεδίο που βασίζεται στη χρονικότητά του και απαιτεί τη διαπραγμάτευσή του στην απόδοση. Αυτό 'μπλοκάρει' τη χρήση του σε *irrealis* περιβάλλοντα σαν τα παραπάνω.

7. Άμα και προφορικός λόγος

Όντως, στο γραπτό λόγο δεν συναντούμε τον *άμα* ενώ, βέβαια, αντικαθίσταται συνεχώς από τον *(ε)αν*. Προφανώς, δεν μπορούμε να υποθέσουμε ότι το υποθετικό έχει άλλη σημασία στο γραπτό λόγο και άλλη στον προφορικό. Αν συναντήσουμε τον *άμα* στο γραπτό λόγο, θα είναι μέσα σε εισαγωγικά ως αναφερόμενος λόγος, όπως στα ακόλουθα κείμενα:

33. Πίστευα ότι *άμα* έγραφα τέσσερα-πέντε αστυνομικά θα γινόμουν διάσημη και πάμ-πλουτη. (Αθηνά Κακούρη σε συνέντευξη, ΒΗΜΑgazzino 23, 18-3-01)

34. Παίρνει το λόγο η ρεπόρτερ Μαρία: «...Είναι αλήθεια ότι αντιμετωπίζουν προβλήματα μέχρι να σηκωθούν, αλλά, *άμα* τα καταφέρουν, τα πάνε μια χαρά...» (Τσάκα-Τσούκα, Ταχυδρόμος 3-3-01, σε κεφαλαία)

Επιπλέον, η συγκεκριμένη στήλη αναφέρεται στην επικαιρότητα που τη σχολιάζει με ένα μάλλον ελαφρύ στυλ και η γλώσσα είναι διαλογική. Π.χ., το (34) ακολουθείται από το εξής σχόλιο: «Άσε, ρε Μαρία...Εσένα περιμέναμε για να μας πεις ότι ΟΛΟ ΤΟ ΠΡΟΒΛΗΜΑ ΕΙΝΑΙ ΜΕΧΡΙ ΝΑ ΣΗΚΩΘΕΙ;» (Ο λόγος περί χαρταετών, με εικονιζόμενο τον Κ. Καραμανλή να κρατά έναν χαρταετό)

Μπορούμε να καταθέσουμε σε τελείως προγραμματική μορφή την άποψη ότι η συχνότητα του *άμα* στον προφορικό λόγο συνάδει με τη χρονικότητα που διέπει τον προφορικό λόγο, ενώ ο γραπτός λόγος διέπεται από την έννοια της τοπικότητας (Fleischman 1991). Αν ο γραπτός λόγος είναι αποτύπωση του προφορικού, τότε, όπως είδαμε, συναντάμε τον *άμα*. Ας μην ξεχνάμε ότι η χρονικότητα συνάδει στη διηγηματικότητα και η διήγηση εισάγει μια χρονική γραμμικότητα που ίσως δεν βρίσκεται σε επιχειρηματικό λόγο ή σε επιστημονικά κείμενα (όπου οι Ν&Κ δεν βρήκαν κανένα *άμα*) ή σε είδη λόγου όπου δεν υπάρχει διήγηση, παρά λειτουργεί η συλλογιστική. Εκεί πάντως θα διερευνούσα την έως τώρα ανεξήγητη συχνότητα του *άμα* έναντι του *(ε)αν* στον προφορικό λόγο, και την σχεδόν παντελή του απουσία στο γραπτό λόγο, καθώς και τη χρήση του *αν* στα επιστημονικά κείμενα. Πάντως, δεν θα προτιμούσα την εξήγηση που δίνουν οι Ν&Κ, ότι δηλαδή ο προφορικός λόγος είναι πιο φορτισμένος συγκινησιακά και υποκειμενικά, άρα ο *άμα* που εκφράζει συγκινησιακή φόρτιση είναι αναμενόμενος στον προφορικό λόγο.

8. Παράγωγες διαφορές των *άμα, αν*

Θα αναφέρω σύντομα (λόγω ελλείψεως χώρου) ορισμένους τύπους υποθετικών δομών, όπου η ελεύθερη εναλλαγή μεταξύ των δύο συνδέσμων δεν είναι πάντα δυνατή. Θεωρώ ότι η πλειάδα βρίσκουν εξήγηση στο 'εναπομείναν χρονικό κατακάθι' στη σημασία του *άμα*.

8.1. Ενδοτικότητα: Ενώ ο *αν* μπορεί να λειτουργεί άνετα και ως ενδοτικός σύνδεσμος σε ορισμένα περιβάλλοντα και ιδίως με ρηματικό τύπο [+παρελθ.] [+συνοπτ.] (βλ. Kitis, υπό έκδοση), ο *άμα* τείνει να διαβάζεται ως χρονικός κυρίως:

35. Αν τους είδαν, δεν τους μίλησαν. (ακόμη κι αν (=παραχωρητικό))

36. Άμα τους είδαν, δεν τους μίλησαν. (όταν (=χρονικό))

8.2. Συμμετρικότητα: Ο *αν* μπορεί να συνδέει συμμετρικά προτάσεις, όχι όμως και ο *άμα*. Σημειωτέον ότι η συμμετρικότητα δεν εμπεριέχει χρονική διάσταση, ούτε εξάρτηση (irrelevance), παρά μόνο κάποιον παραλληλισμό ή αντι-παράθεση, δηλαδή, ιδιότητες συλλογιστικές, που συνάδουν σε επιχειρηματικό λόγο, παρά σε διήγηση.

37. Αν / *Άμα ο Χατζηνικολάου διαθέτει... και την πολύ άνωθεν στήριξη, ο Παύλος Τσίμας έχει το δικό του όπλο που λέγεται Λάκης Λαζόπουλος. (Εξουσία, 19-9-97)

38. Αν / *Άμα η επανάσταση της QuickCam είναι μέχρι στιγμής "αόρατη", τα μάτια του Internet δεν θ' αργήσουν να μπουν στη ζωή μας. (Το Βήμα, 29-6-97)

39. *Av* / **Άμα* για πολλές άλλες χώρες της ΕΕ το θέμα είναι τεχνικοοικονομικό, για μας είναι θέμα επιβίωσης μπροστά στον τουρκικό επεκτατισμό.

8.3. Ρητορικότητα: Ο *άμα* αποκλείεται από ρητορικές δομές (cleft-constructions, Kitis MS), όπου η υποθετική πρόταση λειτουργεί ως τέχνασμα ρητορικής ανάδειξης ενός γεγονότος/κατάστασης. Σημειωτέον, ότι οι δομές αυτές είναι αιτιολογικές (αντίστροφες, όμως), δηλ., εξαιρείται πάλι μια συλλογιστική διάσταση όπου η χρονικότητα δεν έχει λόγο:

40. *Av* / **Άμα* το 'κανα αυτό, το 'κανα γιατί εμείς κάναμε την προσωπική μας επανάσταση, αν την κάναμε.

41. *Av* / **Άμα* έγινα γλωσσολόγος το οφείλω στον Martin Atkinson. (δικό μου λεχθέν)

42. Φωτογρ.: Και τέλος, αν / **άμα* ακολούθησα τη φωτογραφία, είναι γιατί μ' ενδιέφερε.

8.4. Θαμιστικότητα: Σε γενικευτικές δομές που θέλουν να δηλώνουν επανάληψη (κάθε φορά που) απαντάται ο *άμα* (N&K) -αλλά και προτιμάται- ενώ ο *αν* συχνά αποκλείεται.

43. *Άμα* (=κάθε φορά που) / **Αν* πήγαινε στο μπαρ, γινόταν σκνίπα στο μεθύσι.

Όταν αίρεται η έκφραση της δεδομένης χρονικής επανάληψης με αοριστολογικά λεξήματα, τότε ο *αν* είναι πιο αποδεκτός:

44. *Αν* ποτέ πήγαινε στο μπαρ, γινόταν σκνίπα στο μεθύσι.

8.5. Επανάληψη προηγούμενου λόγου: Ο *άμα*, με το χρονικό του νοηματικό απόθεμα, ίσως είναι πλέον κατάλληλος για να δηλώνει την αποδοχή προηγούμενων λεχθέντων ως γεγονοτικών πλέον (45, 47), (ή κατάστασης (46)) ιδίως όταν η γεγονοτικότητα αυτή αποτελεί αιτία για τον παρεπόμενο λόγο (απόδοση). (βλ. παρδ. 17 παραπάνω των N&K):

45. A1: Άκουσες τίποτα; B: Δεν άκουσα.

A2: Τότε γιατί λες 'Τί;' E: Άμα (=αφού) δεν άκουσες τίποτα;

46. Κώστα, την τηλεόραση γιατί την έχεις ανοιχτή *άμα* (=αφού) δεν τη βλέπεις;

47. A: Τρίτο καραγάκι κι οι λέξεις με το συγγέλι να βγουν απ' τα χείλια σου.

B: Άμα (=αφού) δεν βγαίνουν, δεν βγαίνουν.

8.6. Φαντασιακός κόσμος: Ενώ ο *άμα* μπορεί να δηλώνει το μη πραγματικό αλλά δυνατό (*άμα ήμουν πλούσια...*), δεν επιλέγεται για να εισάγει περιεχόμενο που δεν μπορεί να γίνει πραγματικότητα ποτέ αλλά αποτελεί καθαρά συλλογιστική διαδικασία: *Αν η γάτα είχε φτερά θα πέταγε.* (Δεν έχει φτερά, άρα δεν πετάει) (εκτός αν αποτελεί επανάληψη, οπότε έχουμε κειμενική γεγονοτικότητα).

Ο *αν* επίσης υπερισχύει σε τυποποιημένες φόρμες όπως *αν το καλοσκεφθείς, αν θέλετε, αν μπορείς, αν επιτρέπεται, αν δεν σας πειράζει, αν μπορώ να πω κάτι*, κλπ. Κι επομένως προτιμάται στις γλωσσικές πράξεις (αντίθετα με ισχυρισμό των N&K, 221, που θεωρούν ότι υπερισχύει ο *άμα*). Αντικαθίσταται όμως πιο άνετα από τον *άμα* όταν δεν εισάγει λόγο παρά έπεται και επαναλαμβάνει κατά κάποιο τρόπο κάτι που είτε ειπώθηκε είτε υπονοήθηκε ή προϋποτέθηκε. Τότε φαίνεται να είναι πλησιέστερα η σημασία του στην κειμενική-γεγονοτική με τη χρονο-αιτιατή σημασία, και μπορεί να αντικαθίσταται από τον *αφού* (βλ. και παράδειγμα 17 των N&K παραπάνω):

48. A1: *Αν* / ? *άμα* επιτρέπεται, μπορώ ν' ανοίξω το παράθυρο; B: Βεβαίως.

A: E, τότε, *άμα* (=αφού) μου το επιτρέπετε, *ας τ'* ανοίξουμε.

49. Και βέβαια, *αν* / **άμα* διαβάσατε το *Βήμα*, ο πρωθυπουργός επέπληξε τον κ. X ...

9. Η προέλευση του *άμα*

Το χρονικό νοηματικό υπόλειμμα του *άμα* προέρχεται βασικά από την προέλευσή του και την εξελικτική του πορεία. Ο *άμα* είναι κατ' αρχάς:

α. Επίρρημα και σημαίνει 'συγχρόνως', *άνους τε και γέρων άμα*

β. Πρόθεση (με δοτική), συχνά με μετοχή, και σημαίνει ‘συγχρόνως με’, ‘μαζί με’, *ἅμ’ ἡοῖ φαινομένηφι* ([κατά τα] χαράματα) (Ιλ.9.68), *ἅμ’ ἡελίω ἀνόντι* ‘με την ανατολή του ἡλίου’ (Ιλ.18.136,210).

γ. Σύνδεσμος και σημαίνει ‘μόλις’, *ἅμα ἂν ἠθήση τις τῶν ορφανῶν* (Πλ.Lg.928c), *ἅμα και διεξέλθη ὁ χρόνος* (GDI2160, iiB.C.)

Απ’ ὅ,τι φαίνεται, ὁμως, στον Όμηρο το *ἅμα* δεν είχε αναπτύξει τη συνδετική του δομή και σημασία. Στο Ομηρικό λεξικό του Πανταζίδου, αναφέρεται ως επίρρημα και ως πρόθεση, αλλά δεν αναφέρεται ως σύνδεσμος, αν και αναφέρεται ότι συχνά ακολουθείται από το *δέ*: *ἅμα μῦθος ἔην, τετέλεστο δ’ ἔργον* (Τ 242.2) (συγχρόνως με το λόγο ήταν τελειωμένο και το ἔργο). Στο δε L&S αναφέρεται η συνδετική του λειτουργία σε μεταγενέστερα ἔργα ἢ τουλάχιστον δεν αναφέρεται ο Όμηρος.

Επίσης, το *ἅμα* σαν επίρρημα συχνά συνδέεται (τόσο ως προς τη θέση ὅσο και ως προς τη σημασία) με χρονικά γερούνδια, παρόλο που προσδιορίζει το ρήμα της πρότασης (Goodwin 1875/1999: 858), *ἅμα προίων ἐπεσκοπεῖτο εἴ τι δυνατόν εἴη τοὺς πολεμίους ἀσθενεστέρους ποιεῖν* (Ξεν.Κύρ. ν 2, 22) (καθώς προχώρησε, κοίταξε συγχρόνως να δει αν ήταν δυνατόν, κλπ.)

Κορίνθιοι δὲ κατά τε τὸ δίκαιον ὑπεδέξαντο τὴν τιμωρίαν, νομίζοντες οὐχ ἦσαν ἐαυτῶν εἶναι τὴν ἀποικίαν ἢ Κερκυραίων, ἅμα δὲ καὶ μίσει τῶν Κερκυραίων, ὅτι αὐτῶν παρημέλουν ὄντες ἄποικοι. (Θουκ. Α3-4)

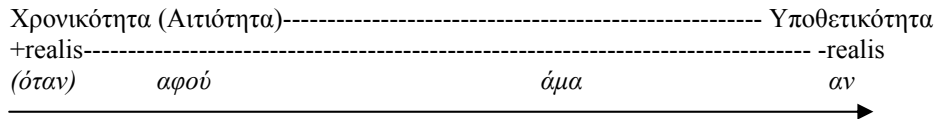
[Και οι Κορίνθιοι, ὅπως ἦταν το δίκιο, ἀνέλαβαν τη βοήθεια, κι επειδὴ ἐνόμιζαν πως δεν ἦταν λιγότερο δική τους η ἀποικία παρά των Κερκυραίων, κι επειδὴ μισοῦσαν τους Κερκυραίους, γιατί δεν τους λογάριζαν, αν και ἦταν ἀποικοὶ τους]

Μπορεῖ να θεωρηθεῖ, λοιπόν, ὅτι ἐνυπάρχει στη σημασία του νεοελληνικοῦ *ἅμα* μια ‘κατακράτηση προγενεστέρων νοημάτων’, και συγκεκριμένα της χρονικότητάς του, που ευθύνεται για τη διαφοροποίησή του ἀπὸ τον *αν*. Ο *αν* πάλι δεν ἔχει να ἐπιδείξει μια προέλευση ἀπὸ χρονικοῦς τομεῖς, παρά εἶναι καθαρά υποθετικός ἐξ ἀρχῆς (L&S, παρά την ἀσάφεια).

10. Συμπερασματικά

Νομίζω ὅτι μπορούμε με αρκετή βεβαιότητα να προτείνουμε ὅτι ο σύνδεσμος *ἅμα* συναπτόμενος με ρήμα σε ‘ἀόριστο’, δηλαδή τύπου παρελθοντικοῦ και συνοπτικοῦ, τείνει να δηλώνει ἕνα χρονικό πλαίσιο *realis*, αφού τοποθετεῖται στο παρελθόν ως πραγματικό γεγονός. Καθοριστικό ρόλο σ’ αὐτὸ παίζει η κυρία πρόταση. Το ἴδιο, βέβαια, συμβαίνει και με τον υποθετικό σύνδεσμο *αν*. Ὄταν βρίσκεται στο περιβάλλον του ‘ἀορίστου’ (+παρελθ. +συνοπτ.), συχνά απογυμνώνεται ἀπὸ οποιαδήποτε υποθετικότητα και δεν μπορεῖ παρά να δηλώνει κάτι το πραγματικό που αν δεν ἀποτελεῖ ἀσφαλὴ γνώση του ομιλητή, ὁμως ἀποτελεῖ τουλάχιστον παραχώρησή του (βλ. Kitis MS, ἐξαιρούνται οι κατά συνθήκη γλωσσικὲς πράξεις). Ἀντίθετα, ὁμως, ο *ἅμα* σχεδὸν συστηματικά δεν (υπο)δηλώνει οὔτε υποθετικότητα οὔτε παραχώρηση ὅταν συνάπτεται με ‘ἀόριστο’, παρά μόνο χρονικότητα καθιστώντας το περιεχόμενο της πρότασης γεγονοτικό.³ Η ἀποψη ὅτι ο *ἅμα* ἐπιπρόσθετα συχνά (υπο)δηλώνει χρονικότητα (και συνακόλουθα αἰτία) και σε ἄλλα περιβάλλοντα ἐξηγεῖ τόσο την ἐπιλογή του ὅσο και τη μη ἐλεύθερη πάντα ἐναλλαγή του με τον *αν*, ἐνῶ οι πρόσθετες λειτουργίες και νοήματα που τον διαφοροποιούν ἀπὸ τον *αν* δεν θεωροῦνται *ad hoc* ἐρμηνείες της σημασίας του, ἀλλά εἶναι σημασιολογικά ἐξηγήσιμες (semantically motivated). Ἐπιπλέον, ὅπως εἶδαμε, αὐτὴ η ‘ἐναπομείνασα’ χρονικότητα του *ἅμα* το φέρνει πλησιέστερα σε ἄλλους χρονικοῦς συνδέσμους, ὅπως τον *αφού*. Εἶναι, λοιπόν, λογικό να υποθέσουμε μια κλίμακα (και ὄχι διχοτομήσεις) που ἐνώνει την υποθετικότητα με τη χρονικότητα –και την παράγωγή της αἰτιότητα. Το

σχεδιάγραμμα που ακολουθεί δείχνει τη θέση των συνδέσμων που συζητήσαμε σε αυτήν την κλίμακα:

Θα αμφισβητούσα, επίσης, (αν είχα χώρο) τον ισχυρισμό των N&K ότι ο *εάν* σηματοδοτεί διαπροσωπική εμπλοκή (interpersonal involvement), και θα υποστήριζα ότι ο σύνδεσμος αυτός μπορεί να επιλέγεται ως πλέον κατάλληλος για να επικαλεσθεί ο ομιλητής τη συλλογιστική δυναμική της ακροάτριας, ακριβώς λόγω του δυσύλλαβου τύπου του που επιδέχεται έμφαση (N&K), παρά για να εκφράσει την αποτιμητική του στάση, όπως γράφουν οι N&K. Αυτή η άποψη θα εξηγούσε πιο ικανοποιητικά τα παραδείγματά τους, αλλά και τη συχνή του εμφάνιση στα επιστημονικά δεδομένα των N&K και την απουσία του από ευχές (βλ. παράδειγμα (32)). Εξάλλου, ο *εάν* εισάγει πάντα πρόταση ως προκειμένη που απαιτεί την απόδοσή της, ενώ, αντίθετα, ο *αν* μπορεί να εισάγει ευχές που να εκφράζουν ακόμη και καημούς, όπως στο (32), χωρίς να απαιτείται η απόδοση. Πώς, λοιπόν, ο *αν* είναι μόνο -και επιβάλλεται να είναι- ένας ουδέτερος σύνδεσμος, όπως ισχυρίζονται οι N&K;

Οι προτάσεις μου στηρίζονται σημασιολογικά και δεν ξεπερνούν τα όρια της σημασιολογίας. Η σημασία του *άμα* είναι επαρκής για να λογοδοτήσει για τις λειτουργίες του και τις διαφορές του από τον *αν*. Θεωρώ ότι είναι λογικό και επιθυμητό να επιλέγουμε εξηγήσεις για γλωσσικά φαινόμενα μέσα στα όρια μιας ευρύτερης σημασιολογίας αν αυτές θεωρούνται απόλυτα ικανοποιητικές, παρά να προσφεύγουμε σε μάλλον ad hoc όρους, όπως η εμπλοκή ή η υποκειμενικότητα του ομιλητή. Αυτοί οι όροι αποτελούν πολύτιμες εργαλείακές έννοιες και η χρήση τους συχνά είναι, όχι μόνο αναπόφευκτη, αλλά και απόλυτα απαραίτητη για μια διεξοδική ανάλυση των γλωσσικών φαινομένων. Ίσως, όμως, πρέπει να χρησιμοποιούνται με φειδώ και μόνο όταν η σημασιολογική μας βάση δεν επαρκεί.

¹ Σε περίπτωση εναλλαγών ο πρώτος σύνδεσμος είναι αυτός που ελέγχθη στα δεδομένα μου.

² Βλ. Kitis and Tsangalidis (2001) για τη διαφορά μεταξύ *θα*+εξαρτημένο και γυμνό εξαρτημένο σε περιβάλλοντα υποτακτικών συνδετικών.

³ Δεν αγνοείται η σημαντική επίδραση της απόδοσης που αίρει όντως συχνά αυτά που λέγονται εδώ (*Άμα τον ψήφισαν, θα γίνει πρόεδρος (=αν, αφού)*). Αλλά δεν παύει να ισχύει ότι ο *άμα* 'έλκει' την ερμηνεία στη χρονικότητα (realis), αντίθετα με τον *αν*: *Άμα /?Αν ήρθε η Μαρία, κάθισαν να φάνε*. Ενώ ο *άμα* εισάγει τη χρονική γεγονοτική realis διάσταση και τοποθετεί το συμβάν στο παρελθόν, ο *αν* εισάγει την υποθετικότητα και το 'κάθισαν' μπορεί να έχει μόνο επιστημική ερμηνεία (=πρέπει να κάθισαν).

Βιβλιογραφία

- Chafe, W. 1982. "Integration and involvement in speaking, writing and oral literature". D. Tannen (ed.) *Spoken and written language*. Norwood, N.J.: Ablex, 35-43.
- Fleischman, S. 1991. "Discourse as space/discourse as time: Reflections on the metalanguage of spoken and written discourse". *Journal of Pragmatics* 16: 291-306.

- Goodwin, W. W. 1875/1998. *Syntax of the moods and tenses of the Greek verb*. Great Britain: Bristol Classical Press.
- Katis, D. 1997. "The emergence of conditionals in child language: are they really so late?" Athanasiadou, A. and R. Dirven (eds) *On conditionals again*. Amsterdam/ Philadelphia: Benjamins, 355-386.
- Kitis E. 1999. "On Relevance again: From Philosophy of Language across 'Pragmatics and Power' to Global Relevance". *Journal of Pragmatics* 31: 643-667.
- Kitis E. 2000a. "Connectives and frame theory. The case of antinomial hypotextual *and*". *Pragmatics & Cognition* 8(2): 357-409.
- Kitis, E. 2000b. "Temporality and causality: The case of Greek subordinating connectives". *Revue de Semantique et Pragmatique* 8: 121-141.
- Kitis, E. (υπό έκδοση). "On the Modern Greek conditional connective *an*, or towards restoring the image of the Greek culture". *Proceedings of 14th International Symposium on Theoretical and Applied Linguistics*. April, 1999. M. Makri-Tsilipakou (ed.). Thessaloniki: University Studio Press.
- Kitis, E. MS. "Conditional constructions as rhetorical structures".
- Kitis, E. and A. Tsangalidis. 2001. "The dependent in subordination". Ομιλία στο 5^ο Διεθνές Συνέδριο για την Ελληνική Γλωσσολογία, Σεπτέμβριος 2001, Παρίσι.
- Κουτούπη-Κητή, Ε. 1996. "Συμπληρωματικές παρατηρήσεις σε αιτιολογικούς συνδέσμους της Νεοελληνικής". *Μελέτες για την Ελληνική Γλώσσα* 17, 424-37.
- Κουτούπη-Κητή, Ε. 2000. "Γενικές και ειδικές παρατηρήσεις σε υποτακτικούς συνδέσμους της νεοελληνικής". *Μελέτες για την Ελληνική Γλώσσα* 20: 222-233.
- Κουτούπη-Κητή, Ε. 2001. "Η περίπτωση μερικών χρονικών υποτακτικών συνδέσμων: Υπαρκτικοί και καθολικοί δείκτες". *Πρακτικά 4^ο Συνεδρίου για την Ελληνική Γλώσσα*. Θεσσαλονίκη, University Studio Press, 268-276.
- Κουτούπη-Κητή, Ε. (σε εξέλιξη). *Μελέτες στα Συνδεδετικά Μόρια της Νεοελληνικής*. Θεσσαλονίκη: University Studio Press.
- Langacker, R. 1990a. "Subjectification". *Cognitive Linguistics* 1: 5-38.
- Langacker, R. 1990b. *Foundations of cognitive grammar, V2: Descriptive applications*. Stanford: Stanford University Press.
- L&S. H. G. Liddell and R. Scott. 1948. *Greek-English Lexicon*. Oxford: Clarendon Press.
- Nikiforidou, K. and D. Katis. 2000. "Subjectivity and conditionality. The marking of speaker involvement in Modern Greek". A. Foolen (ed.) *Constructions in cognitive linguistics*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins, 217-237.
- Tabakowska, E. 1997. "Conceptualization: Conditionals as an instance of figure-ground alignment". Athanasiadou, A. and R. Dirven (eds). *On conditionals again*. Amsterdam/ Philadelphia: John Benjamins, 323-354.
- Τζάρτζανος, Α. 1989/1946. *Νεοελληνική Σύνταξις*. Τόμος Β'. Θεσσαλονίκη: Κυριακίδη.
- Traugott Closs, E. 1989. "On the rise of epistemic meaning in English: An example of subjectification in semantic change". *Language* 65(1): 31-55.
- Traugott Closs, E. 1995. "Subjectification in grammaticalisation". D. Stein and S. Wright (eds) *Subjectivity and subjectivisation*. Cambridge: Cambridge University Press, 31-54.

Λέξεις-Κλειδιά: υποθετικοί σύνδεσμοι, χρονικότητα, υποθετικότητα, υποκειμενικότητα, *αν, άμα*